

Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Marta Kupczewska, Karol Łopatecki, Jerzy Urwanowicz, Polskie Towarzystwo Historyczne, Białystok 2019, ss. 726.

Prezentowany tom jest piątym z cyklu monografii zbiorowych połączonych wspólnym podtytułem *Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*. Poprzednie (*Władza i prestiż*, Białystok 2003; *Patron i dwór*, Warszawa 2006; *Fundator i mecenas*, Białystok 2011; *Wobec króla i Rzeczypospolitej*, Kraków 2012) powstały dzięki inicjatywie środowiska historyków białostockich. O ich kształt redakcyjny dbali Ewa i Jerzy Urwanowiczowie, uznani badacze dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej. Wydawcą omawianego poniżej tomu jest Polskie Towarzystwo Historyczne, lecz również w tym przypadku widoczny jest ogromny wkład zarówno merytoryczny, jak i organizacyjny pracowników Uniwersytetu w Białymstoku. Kolejnej inicjatywie białostoczan zawdzięczamy publikację 37 opracowań historyków z kilkunastu ośrodków naukowych z całego kraju. Z bogactwa poruszonych przez nich zagadnień chciałabym zwrócić uwagę na te bliższe szeroko pojmowanej problematyce historii kultury materialnej¹.

Tom jest podzielony na dwie zasadnicze części. Po redaktorskim „Wstępie” (s. 9–10) następuje część pierwsza zatytułowana „Możliwość i terminologia — magnateria — arystokracja w epoce wczesnonowożytnej. Wokół kryteriów i terminologii” (s. 11–148). Otwiera ją artykuł Mariana Wolskiego (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie), *Drogi i bezdroża średniozamożnej szlachty do stanu magnackiego. Wewnątrzrodzinne uwarunkowania awansu w czasach wczesnonowożytnych* (s. 13–29). Autor analizuje cechy psychofizyczne osób aspirujących do grupy magnackiej. Przeszkodą na drodze awansu bywały choroby psychiczne, defekty zmysłów — wzroku i słuchu, brak daru oratorskiego, wreszcie ogólna chorowitość skutkująca brakiem życiowej energii. Karierę jednostki i rodziny ułatwiały solidarność i racjonalność danej rodziny w zarządzaniu dobrami odziedziczonymi i nowo pozyskiwanymi; np. stosowanie niedziała braterskiego (gospodarowanie kolektywne), umożliwiającego oszczędności na administracji lub inwentarzu.

Kolejni Autorzy podjęli kwestię definiowania warstwy magnackiej przede wszystkim w kontekście polskim, ale również porównawczym — zagranicznym (Anglia, Francja, Niderlandy, Rosja, kraje habsburskie, Skandynawia). Wśród warunków przynależności do warstwy magnackiej zgodnie wskazują, obok czynników takich jak starożytność rodu i piastowanie urzędów, posiadany majątek — decydujący o osiągnięciu i utrzymywaniu odpowiedniego stylu życia. Ten z kolei wpływał na prestiż danej rodziny w środowisku szlacheckim, w konsekwencji na możliwości politycznego oddziaływania w skali lokalnej i centralnej.

Materialnym podstawom prestiżu uwagę poświęcił m.in. Edward Opaliński (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach), *Elity władzy, elity prestiżu czy elity bogactwa* (s. 31–40). Prestiż definiuje przy tym jako poważanie społeczne, wynikające „ze stylu życia, realizacji wartości będących powszechnie akceptowanymi, posiadanej wiedzy, bogactwa i władzy oraz powiązań z grupami cieszącymi się uznaniem” (s. 35). Wskazuje także różne mierniki mająt-

¹ Pozostałe artykuły zamieszczone w tomie, a nie uwzględnione w recenzji to: Augustyniak U. 2019; Chachaj M. 2019; Czepe M. 2019; Dziegielewski J. 2019; Godlewski L. 2019; Jarczykowska M. 2019; Kamler A. 2019; Kempa T. 2019; Krokosz P. 2019; Krupa J. 2019; Link-Lenczowski A.K. 2019; Makiła D. 2019; Markiewicz M. 2019; Marszałska J.M. 2019; Rok B. 2019; Sawicka B. 2019; Srogosz T. 2019; Szelągowska K. 2019a; Szelągowska K. 2019b.

kowej potęgi rodu (liczba posiadanych wsi, wysokość płaconego łanowego), ocenia ich zalety i wady, podkreśla niewłaściwość automatycznego utożsamienia elity bogactwa z magnaterią. Wielkie znaczenie miał sam sposób użytkowania majątku. Do czynników najskuteczniej budujących autorytet rodu E. Opaliński zalicza m.in. aktywność fundacyjną (obiekt sakralne) i dbałość o własne rezydencje. Również Andrzej Rachuba (Instytut Historii PAN Warszawa), w tekście *Magnateria — specyfika litewska* (s. 55–74), za jeden z filarów potęgi rodów pańskich uznaje posiadany majątek; w przypadku Litwy mierzony jednak nie liczbą wsi, lecz poddańczych dymów (domostw). Obaj Autorzy zdają sobie sprawę z niedoskonałości wspomnianych powyżej wskaźników bogactwa. Podkreślają, że rozwiązaniem optymalnym byłoby określenie dochodowości majątków, z reguły jednak trudne lub wręcz niemożliwe.

Do tej ostatniej kwestii powrócono w „Dyskusji”, której zapis zamyka pierwszą część książki (s. 133–148). W jej trakcie Jan Dziegielewski (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) zwrócił uwagę na zaskakujące niekiedy wnioski z badań poszczególnych kompleksów majątków wielkopańskich. Wskazał przykład ordynacji zamojskiej, gdzie głównym źródłem dochodu nie były ani ziemia, sprzedaż dóbr, ani handel wołami, lecz monopole — browary, karczmy i rudnice.

Druga część wydawnictwa „Wokół postaw etycznych i systemów wartości” (s. 151–684) zawiera rozważania nad magnackimi cnotami i wadami, postawami godnymi i złymi. Przedstawiane są wartości postulowane i deklarowane, jak również ich realizacja w rzeczywistości codziennej i odświętnej, w życiu prywatnym — rodzinnym, publicznym oraz religijnym. Poszczególne teksty dotyczą przede wszystkim polityki — krajowej i międzynarodowej oraz duchowości — etyki i religii. Dość równomiernie przedstawiono problematykę magnaterii koronnej i litewskiej. Co do chronologii, najpewniej także z uwagi na większą rozmaitość źródeł, niemal połowa opracowań dotyczy stulecia XVIII. W tej części bardziej przekrojowe są rozważania Pawła Jusiaka (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie), *Obraz magnaterii w Pamiętniku Albrychta Stanisława Radziwiłła* (s. 383–406). Stanowią doskonale nawiązanie do zawartych w części pierwszej refleksji nad definicją oraz atrybutami magnaterii. Być może ta część byłaby nawet właściwszym dla nich miejscem. Pamiętniki kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego, szczególnej wagi egodokument (świadcstwo osobiste), ukazują sposób życia elity stanu szlacheckiego. Albrycht Stanisław miał świadomość wyjątkowości swej pozycji społecznej, wynikającej z urodzenia, piastowanych urzędów, dostępu do łask monarchy. Ostatnie czynniki najbardziej ułatwiały powiększanie majątku, budowanie i utrwalanie prestiżu. Umożliwiały też wydatki na związane z nim podróże, pobyty na dworze królewskim, przyjmowanie znamienitych gości, wyprawianie kosztownych uczt, utrzymywanie dworu i licznej służby, fundacje sakralne (kanclerz był gorliwy katolikiem), wreszcie na utrzymanie bądź budowę własnych rezydencji. Obraz magnata zarysowany w *Pamiętnikach* całkowicie wypełnia kryteria zawarte w definicjach najwyższej warstwy stanu szlacheckiego.

Wątki bliskie historii kultury materialnej pojawiają się rzadko, z reguły na drugim planie autorskich wywodów. Wyjątkiem jest opracowanie Andrzeja Klondera (IAE PAN Warszawa), *Mieszczańskie cnoty magnatów — gospodarność, oszczędność, skąpstwo. Refleksje nieco przewrotne* (s. 435–447). Na podstawie siedemnasto- i osiemnastowiecznych przykładów z Korony i Litwy badacz analizuje trzy wybrane elementy współtworzącej *habitus* magnata ostentacyjnej konsumpcji: standard rezydencji, wygląd orszaków w czasie wystąpień publicznych i kulturę stołu — ucztowania. Staraniom o uzyskanie wrażenia niewymuszonego luksusu w rzeczywistości towarzyszyły gospodarność i wręcz oszczędność, tyle że sukcesy na tym polu „bardziej stanowiły źródło prywatnej satysfakcji niż publicznej chwały” (s. 445). O magnackiej zapobiegliwości wspomina także Dariusz Rolnik (Uniwersytet Śląski w Katowicach), *Świat niematerialny w życiu aspiranta do „stanu magnackiego”*. *O systemie wartości i charakterze ostatniego wojewody podolskiego Leonarda Marcina Świejkowskiego* (s. 579–596). Przedstawia

magnata dopiero budującego potęgę rodu. Świeykowski osobiście wnikał nawet w drobne szczegóły zarządzania swymi obszernymi majątkościami, wydając zalecenia co do właściwego sposobu, np. malowania płotów lub zarzynania kapłonów. Zmniejszał również wydatki reprezentacyjne, zakupując tańsze wina na przyjęcia, które wydawał jako marszałek Trybunału Koronnego w Lublinie. Ustawicznie ograniczał ekspensy żony i synów. Nie żałował natomiast funduszy na główną siedzibę rodu w Kołodnie na Wołyniu.

Do oszczędności bywali też zmuszeni najwięksi magnaci, z wielkimi rodowymi tradycjami. Andrzej Stroynowski (Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie), w artykule *Od „Rybeńki” do „Panie Kochanku”. Zmiana wizerunku magnata w XVIII wieku* (s. 481–503) wspomina o podejmowanych przez księcia Karola Stanisława Radziwiłła zabiegach o odbudowę pozycji majątkowej przed jego długotrwałej emigracji (1768–1777). Po powrocie na Litwę limitował środki na utrzymanie dworu, nadworne milicje, młodsze rodzeństwo, natomiast starał się usprawnić zarządzanie, wspierać proces uprzemysłowienia swoich dóbr przez zakładanie manufaktur.

O majątkowym potencjale największych rodów magnackich, w tym o finansowych skutkach ich polityki matrymonialnej, pisze Karol Łopatecki (Uniwersytet w Białymstoku), *„Nie masz w tym nic osobliwego ożenił się równy z równą”. Ślub Jana Klemensa Branickiego z Izabelą Poniatowską — ujęcie prawnomajątkowe* (s. 545–565). Dowiadujemy się o wielkości sum posagowych, podarunków przedślubnych, wartości wypraw (klejnoty i wyposażenie), także w przypadku wcześniejszych mariaży samego hetmana wielkiego koronnego Branickiego oraz jego siostr. Ślub z Poniatowską, który odbył się 19 listopada 1748 r., oznaczał dla Branickiego wydatek 100 tysięcy zł na podarek dla narzeczonej. Ta wniosła 400 tysięcy zł posagu, w tym wyprawę (ubrania, klejnoty, meble warte 100 tysięcy zł). Sumy te przekraczały wartości przeciętne dla innych małżeństw magnackich (200–300 tysięcy zł). Zobowiązania małżonków były też wyższe niż roczne wpływy do skarbu Rzeczypospolitej z niektórych podatków (kwarta, pogłówne żydowskie). Autor nie przedstawia bliżej ruchomości stanowiących wyprawę. Nieco danych o meblach używanych w trzech głównych rezydencjach Branickich (Białystok, Choroszcz, Warszawa) przynosi natomiast testament hetmana (z 1769 r.). Żonie przekazał „wszystko to, co do ozdoby, potrzeby i wygody wspomnianych pałaców należy” (obicia, zwierciadła, lustra, porcelanę, zegarki, stoliki itd.); do tego sprzęt wojenny i całą garderobę, wreszcie 85% posiadanych sreber (s. 559–560).

Czasy Rzeczypospolitej, szczególnie wiek XVII, to doba wojen dotyczących nie tylko obrzeża państwa, lecz także ziem położone w głębi kraju. Trzy artykuły tomu traktują o zaangażowaniu magnatów w kwestie przygotowań obrony i samych działań wojennych (Inflanty, Ukraina, Mazowsze, ziemia dobrzyńska, ziemia chełmińska). Przemysław Gawron (UKSW Warszawa), *Wydatki hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza na wojnę w Inflantach w latach 1604–1606* (s. 317–329) prześledził rozmaite wydatki hetmana: na wypłaty żołdu (sumy rzędu kilku tysięcy złotych), sprzęt wojenny (w tym artyleria), żywność dla wojska w polu i załóg zamkowych (żyto, jęczmień, groch, masło, sery, słonina, wieprze), pomoc dla rannych i chorych żołnierzy (zapomogi pieniężne, wino w podarku), komunikację z wojskiem i zaplecze (posłańcy, gońcy, furmani z końmi i wozami), wywiad. Chodkiewicz działał jak typowy dowódca armii nie tylko Rzeczypospolitej w dobie nowożytnej. W walce o wojenny sukces był zmuszony, wobec ciągłych braków w skarbie publicznym, dla utrzymania zdolności bojowych wojska wyklądać własne środki. Ewentualna nagroda (awans urzędniczy, majątkowy) była kwestią przyszłości.

Zaangażowanie własnych pieniędzy hetmana w finansowanie kampanii wydaje się oczywiste. Jednak przykładów ofiarności na rzecz obrony (dobra wspólnego) dostarczają także inni magnaci, zarówno świeccy, jak i duchowni. Poczynania na tym polu jednego z senatorów ukraińskich przedstawiła Marta Kupczewska (UwB), *Pomiędzy interesem prywatnym a dobrem*

publicznym — zaangażowanie wojewody kijowskiego Tomasza Zamoyskiego w organizację i przebieg kampanii chocimskiej 1621 roku (s. 331–370). Po klęsce cecorskiej rozpoczął wojewoda organizowanie wojska prywatnego — husarii i rajtarii. Długi, jakie zaciągnął na poczet kosztów wyprawy chocimskiej, miały sięgnąć jego zdaniem 40 tysięcy złotych. Część z tych środków przeznaczył na utrzymanie na własny koszt ok. 1500 zbrojnych; inne na zaopatrzenie wojsk koronnych. Wojenne przedsięwzięcia magnata duchownego opisał Waldemar Graczyk (UKSW Warszawa), *Interes Kościoła, interes państwa czy interes rodu na przykładzie aktywności biskupa płockiego Stanisława Łubieńskiego (1574–1640)* (s. 307–317). Na przełomie roku 1628 i 1629 ordynariusz płocki musiał zmierzyć się z zagrożeniem dóbr biskupich w Ziemi Dobrzyńskiej (Górzno i okolice) ze strony wojsk szwedzkich okupujących Brodnicę w sąsiednich Prusach Królewskich. Dla obrony klucza górzeńskiego zaciągnął oddział 170 jazdy. Nie zapobiegł w ten sposób łupieżczym wyprawom Szwedów obejmującym cały dekanat rypiński, sięgającym aż po Płock. Zawdzięczamy mu jednak interesującą dokumentację zniszczeń i strat na tym drugorzędnym teatrze wojny.

Podjęmowane już w części pierwszej tomu kwestie stanu zdrowia i cech osobistych jako czynników wpływających na magnackie kariery (por. wyżej Marian Wolski) porusza także Beata Gryko-Andrejuk (UwB), *Choroba psychiczna? Relacje Jana Stanisława Sapiehy z rodziną i otoczeniem* (s. 371–382). Życie Jana Stanisława (1589–1635), syna Lwa Sapiehy, kanclerza wielkiego litewskiego, dowodzi, że nawet postępująca choroba psychiczna nie musiała prowadzić do społecznego osamotnienia chorego, stale wspieranego przez rodzinę i bliskich. Do kwestii cech indywidualnych poszczególnych osób ze środowiska magnackiego nawiązuje także wspomniany już Andrzej Stroynowski. Zwraca on uwagę m.in. na cechy opisywanych przez niego bohaterów — urodę (przystojnym w oczach współczesnych czyniła męczyznę tusza), odporność na alkohol (tzw. mocną lub słabą głowę), wreszcie na ogólny stan zdrowia Michała Kazimierza (1702–1762) i Karola Stanisława (1734–1790) Radziwiłłów.

Różnym aspektom codzienności i odświętności osiemnastowiecznej magnaterii poświęcił uwagę Jerzy Dygdała (IH PAN), *Magnates doby saskiej w świetle gazet pisanych Andrzeja Cichockiego — obraz malowany ciemnymi barwami* (s. 521–543). Korzystając ze specyficznego źródła, jakim były popularne w XVII i XVIII stuleciu gazety pisane, badacz przedstawił niektóre aspekty życia codziennego magnaterii z początku lat trzydziestych XVIII w. Już wówczas magnaci skupieni wokół dworu królewskiego wyraźnie preferowali ubiór cudzoziemski (francuski), żupany i kontusze zakładając z okazji sejmów, sejmików i trybunałów, aby obcym strojem nie zrażać szlachty, o której poparcie zamierzali się ubiegać. Ówczesne periodyki dostarczały też wielu informacji o udziale magnatów w uroczystościach dworskich i prywatnych (takich jak urodziny, imieniny, chrzciny, śluby, pogrzeby), a także o ich przebiegu i kosztach, a ponadto o wnoszonych posagach i spadkowych sporach.

Zawartości gazet rękopiśmiennych z kolejnej epoki przyjrzał się bliżej Adam Kucharski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), *Życie prywatne magnaterii polskiej w przekazach gazet rękopiśmiennych z epoki stanisławowskiej (1764–1795). Typologia doniesień prasowych* (s. 665–684). Gazety pisane ręcznie opisywały przede wszystkim działania osób z kręgów władzy i elit społecznych. Zawiadaniały o wyjazdach i przyjazdach magnatów do stolicy, ich podróżach zagranicznych, o towarzyskiej aktywności — udziale w różnych wydarzeniach (reduktach, balach i polowaniach). Pojawiały się w nich również doniesienia o stanie zdrowia poszczególnych osób, jak też detale z ich życia rodzinnego — o mariażach i rozwodach, narodzinach i zgonach, towarzyszących im obrzędach. Luksusowe warunki życia elity znajdowały odbicie także w opisach jej miejsc zamieszkania (pałaców lub bogatych dworów, podczas gościny w podstołecznych siedzibach dygnitarzy). Owe luksusy pojawiały się także w sytuacjach dla właścicieli nieprzyjemnych. Donoszono np. o stratach wielkich panów ponoszonych na skutek działań wojennych (wojsk rosyjskich, konfederatów barskich) lub pospolitych kradzie-

zy, m.in. dokonywanych przez służbę uciekającą za granicę z rodowymi srebrami dotychczasowych chlebobawców.

Magnackie *teatrum* śmierci można poznać także dzięki drukowanej prasie wileńskiej z lat sześćdziesiątych XVIII w. Po ten typ źródła sięgnęła Urszula Anna Pawluczuk (UwB), *Magnateria w życiu religijnym Wilna w XVIII wieku* (s. 463–479), przytaczając chociażby za „Gazetą Wileńską” (z 16.01.1768 r.) relacje z pogrzebu Elżbiety z Ogińskich Puzyny, kasztelanowej mściławskiej, oraz informacje o pochówkach innych osobistości — hetmanów, senatorów, biskupów. W jej rozważaniach nie zabrakło też miejsca na inne uroczystości (np. śluby) oraz wszelkie formy wsparcia materialnego — fundacje kościołów, sprowadzanie zakonów, zapisy testamentalne. Podczas, gdy U. Pawluczuk przedstawiła zaangażowanie magnatów w życie religijne jednego ośrodka — Wilna, stolicy Litwy, udział tej grupy w budowie potęgi jednego zakonu w całej Rzeczypospolitej podsumował Radosław Lolo (Akademia Finansów i Biznesu, Filia im. A. Gieysztora w Pułtusk), *Towarzystwo Jezusowe a magnaci. Fakty i mity* (s. 449–461). Fundacje magnackie stanowiły niespełna 1/4 ogółu fundacji na rzecz jezuitów (na rzecz kolegów i rezydencji), ustępując nieco przedsięwzięciom duchowieństwa (29%), przewyższając zaś udział szlachty (21%) i monarchy (9%). Szczyt aktywności magnatów na tym polu przypadł na wiek XVII (53% fundacji).

Do gazet jako źródła sięgnęła również Bernadetta Manyś (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), *Wileńska „pompa funebris” Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” w świetle „Kuriera Litewskiego” jako przykład magnackich obchodów uroczystości funeralnych* (s. 639–664). Podstawą jej rozważań jest ukazujący się w latach 1760–1763 (1764?) „Kurier Litewski”. Relacje z pogrzebów szlacheckich należały do typowych materiałów zamieszczanych na łamach tego pisma; opublikowano ich ogółem 44. W maju i czerwcu roku 1762 tygodnik informował zarówno o chorobie hetmana wielkiego litewskiego, wojewody wileńskiego (dość lakonicznie), jak też obszernie i szczegółowo o samych uroczystościach pogrzebowych jak o „wydarzeniu bezprecedensowym”, „olbrzymim przedsięwzięciu logistycznym, przykuwającym uwagę mieszkańców Wilna” (s. 643).

Omawiany tom stanowi ważny krok na drodze do lepszego poznania grupy społecznej współdecydującej o losach dawnej Rzeczypospolitej i jako taki zasługuje na uwagę ogółu. Podejmuje też wiele kwestii nie mieszczących się z reguły w głównym nurcie rozważań Autorów *Honestas et Turpido*, w tym informacji i inspiracji ważnych dla badaczy kultury materialnej stuleci XVI–XVIII.

Magdalena Bis

(Warszawa; <https://orcid.org/0000-0002-0108-7625>)

BIBLIOGRAFIA

- Augustyniak Urszula. 2019. *Konflikt wartości stanowych, patronackich i wyznaniowych w kręgu Radziwiłłów birżańskich w 1. połowie XVII wieku*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 231–254.
- Chachaj Marian. 2019. *Kształtowanie etosu młodzieży magnackiej w obcych krajach (XVI–XVII w.)*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 203–218.
- Czeppe Maria. 2019. *Szkoły pałacowe w XVIII wieku. Rekonesans*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 567–578.
- Dzięgielewski Jan. 2019. *Magnaci — członkowie elity posiadający możliwość skutecznego wpływu na decyzje organów władzy Rzeczypospolitej*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 41–54.

- Godlewski Łukasz. 2019. *Interes własny, państwa czy Kościoła? Senatorowie duchowni w walce o zachowanie uprzywilejowanej pozycji Kościoła w latach 1510–1537*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 151–172.
- Jarczykowa Mariola. 2019. *Ekspresja wartości religijnych przez i wobec Radziwiłłów birzańskich*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 255–272.
- Kamler Anna. 2019. *Uwagi o edukacji moralnej synów szlacheckich w XVI-wiecznej Rzeczypospolitej*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 189–202.
- Kempa Tomasz. 2019. *Radziwiłłowie nieświescy i birzańscy — solidarność rodowa a kwestia wierności religii*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 273–306.
- Krokosz Paweł. 2019. *Elity rządzące w Rosji w XVI–XVIII w. — wprowadzenie do problematyki*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 111–132.
- Krupa Jacek. 2019. *Nie skandalizowałem się ja nic — świat wartości Andrzeja Chryzostoma Żaluskiego*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 423–434.
- Link-Lenczowski Andrzej K. 2019. *Magnackie i szlacheckie elity Rzeczypospolitej wobec niektórych kwestii związanych ze stosunkiem do Turków i Tatarów oraz Szwedów i Rosjan w dobie wojny północnej*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 505–520.
- Makiłła Dariusz. 2019. *Od możnowładztwa do arystokracji w XVI–XVIII wieku. Casus szwedzki*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 85–102.
- Markiewicz Mariusz. 2019. *Nieformalne elity w Europie nowożytnej*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 75–84.
- Marszalska Jolanta M. 2019. *Etyczne aspekty działań podejmowanych przez wojewodę krakowskiego Jana Magnusa Tęczyńskiego około zatrzymania rodowej fortuny*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 219–230.
- Rok Bogdan. 2019. *Życie codzienne Teofili z Radziwiłłów Morawskiej*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 625–638.
- Sawicka Beata. 2019. *Nieobyczajności episkopatu Królestwa Polskiego (w związku z Instrukcją na synod piotrkowski z 1551 roku)*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 173–188.
- Srogosz Tadeusz. 2019. *Granice wierności. Dylematy rojalisty Józefa Gabriela Stempkowskiego*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 597–624.
- Szelągowska Krystyna. 2019a. *Szlachta duńska i jej państwo*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 103–110.
- Szelągowska Krystyna. 2019b. *Corfitz Ulfeldt — arcyzdrajca, królewski zięć*, [w:] *Honestas et turpido. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz i in., Białystok, s. 409–422.